

Soğuk Savaş Rekabetleri ve Satranç

Batuhan ALIŞOĞLU
Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye
batuhanalisoglu@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6652-0015

Öz

Soğuk Savaş, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında siyasi, askeri, bilimsel, kültürel, sportif gibi birçok alanda üstünlük mücadelesinin yaşandığı bir süreçtir. İki ülke, bu süreçte birçok unsuru propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Satranç da bunlardan biridir. Sovyetler Birliği, 1972 Dünya Satranç Şampiyonası'na kadar olan tüm dünya şampiyonluklarını elde ederek bu alanda büyük bir üstünlük elde etmiştir. Bobby Fischer ile Boris Spassky arasında gerçekleşen bu şampiyona, hem dünya satranç tarihinde hem de Soğuk Savaş'ın kültürel rekabet ortamında bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik rekabet ortamında satrancın kullanılmasını ve bu doğrultuda gelişen olayları araştırmayı amaçlayan bu makalede, konu hakkındaki nitelikli çalışmalar incelenmiş ve iki ülke arasındaki rekabet ortamında satrancın politik bir propaganda malzemesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, satranç, Bobby Fischer, Boris Spassky, propaganda, rekabet

Cold War Rivalries and Chess

Abstract

The Cold War era is a process in which there is a struggle for superiority between the United States and the Soviet Union in many areas such as political, military, scientific, cultural and sports. These two countries used many elements as a propaganda material in this process. Chess is one of them. The Soviet Union achieved all the world championships up to the 1972 World Chess Championship and achieved a great advantage in this field. This championship, which takes place between Bobby Fischer and Boris Spassky, is seen as a turning point both in world chess history and in the cultural competition environment of the Cold War. In this article, which aims to investigate the use of chess in the ideological competition environment between the United States and the Soviet Union and the events developing in this direction, qualified studies on the subject are examined and it is determined that chess is used as a political propaganda material in the competitive environment between these two countries.

Key Words: Cold War, chess, Bobby Fischer, Boris Spassky, propaganda, rivalry

Giriş

Soğuk Savaş, Doğu ve Batı olmak üzere iki blok arasındaki devletlerin faaliyetlerini denetlemeye yönelik herhangi bir kuralın bulunmadığı ve ilişkilerde güce dayalı davranışların sergilendiği bir dönemdir. ABD ve Sovyetler çevresinde gelişen bu dönem, karşılıklı güvensizlik, korku ve üstünlük mücadelesini içinde barındırmaktadır. ABD, Avrupa'da kurmayı planladığı kapitalist düzenin bozulmasından, Sovyetler ise ABD'nin oluşturmaya çalıştığı iktisadi düzenle Sovyet sistemini sona erdireceğinden korkmuştur. Birbirlerini tehdit olarak gören bu iki ülke, süreç içerisinde silah kullanmama teması altında sürekli bir rekabet halinde olmuştur. İktisadi ve askeri temele dayanan bu rekabet zamanla etkinliğini artırıp evrensel düzeye ulaşmış ve iki ülkenin içinde bulunduğu hemen hemen her durumu kapsayacak duruma gelmiştir. Nükleerleşme, uzay yarışı, casusluk faaliyetleri, propaganda ve vekalet savaşları bu rekabetin ana unsurlarını oluşturmuştur.

ABD, sosyalizm ile olan rekabetinde çeşitli kurum ve programlar oluşturarak Sovyetler'in hakimiyet alanında baskı yaratmayı planlamıştır. Bu açıdan Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO gibi çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Sovyetler'in ekonomik, siyasi ve askeri anlamdaki etkinliğini kısıtlayan bu girişimler ile Soğuk Savaş kurumsal bir boyut elde etmiştir. Karşılık olarak Sovyetler'in sosyalist devletler nezdindeki girişimleri sosyalizm ve kapitalizm arasındaki gerilimi arttırmıştır. Böylece kendi etki bölgelerini oluşturan ABD ve Sovyetler, dünyayı iki karşıt kampa bölmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası güç savaşına giren Doğu ve Batı bloklarının silahlanması büyük bir boyuta ulaşmıştır. Kapitalist ve sosyalist bir düzenle oluşturulan bloklar, ABD ve Sovyetler arasında bir tampon bölge görevi görmüş ve kendi topraklarında askeri bir tehlike hissetmemelerini sağlamıştır. Ancak nükleer rekabet kapsamında üretilen balistik füzeler evrensel bir endişe yaratmış ve devletlerin topraklarında tehdit hissetmesine neden olmuştur. Böylece, atom bombası atılan Japonya örneğinin de göz önünde bulundurulmasıyla ABD ve Sovyetler arasında doğrudan sıcak bir çatışma yaşanmamıştır. Böylece iki ülke arasındaki askeri rekabet

silahlanma yarışından öteye geçememiş ve üstünlük mücadelesi politik, ekonomik, bilimsel, kültürel, sportif yönleri kaymıştır.

1971’de Japonya’da gerçekleştirilen masa tenisi şampiyonasında yarışan ABD takımının Çin yönetimi tarafından ülkeye davet edilmesi ve bu doğrultuda gerçekleşen ilişkilerin iyileştirilmesi girişimleri Soğuk Savaş’ta sporun bir aracı olarak kullanıldığına somut bir örnektir. Bu gelişmeyle beraber Japonya ile yarışan Çin ve Sovyetler’e karşı üstünlük kurmak isteyen ABD arasındaki ilk temaslar başlamıştır. İzlenen bu politika literatüre “ping-pong diplomasisi” olarak geçmiştir.

Satrancın tarihsel altyapısı M.Ö. 2000’li yıllara kadar uzanmasına rağmen evrensel düzeyde tartışılması Soğuk Savaş döneminde mümkün olmuştur. Kültürel ve sportif bir aktivite olarak görülen satranç, ABD ve Sovyetler’in propaganda faaliyetleri ile politik bir nitelik kazanmış ve üstünlük mücadelesi kapsamında kamuoyunda ilgi toplayan bir unsur haline gelmiştir. Sovyetler, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra satranca “ulusal” bir nitelik kazandırmış ve devlet bütçesinden büyük pay ayırmıştır. ABD ise satranç alanında elde ettiği başarıları süreç içerisinde Sovyetler’e kaybetmiştir. İki ülke arasındaki satranç rekabeti, Soğuk Savaş dönemi boyunca değişiklik göstermiş ve elde ettiği politik önem nedeniyle kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilmiştir.

Soğuk Savaş koşullarında ABD ve Sovyetler arasındaki ilişkiyi incelemek, oluşturulan iki blok arasındaki rekabetçi atmosferin anlaşılması ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa başta olmak üzere dünya genelinde yaratılan yeni düzenin kavranması açısından oldukça önemlidir. Soğuk Savaş dönemi ve iki ülke arasındaki rekabete yönelik çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen rekabet olgusunun içinde bulunan “satranç” gibi entelektüel etkinlikleri içeren detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı, farklı bir konuyu ele alması ve Soğuk Savaş odaklı çalışmalarda literatüre daha önce çalışılmamış bir içerik kazandırması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Dönemin atmosferini kavrayan ve çalışmanın ana konusunu oluşturan “satranç rekabeti” sürecine tanık olmuş yazarların nitelikli eserlerini inceleyen bu çalışma, satrancın Soğuk Savaş dönemindeki politik niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İncelemeye çalışacağımız “*Soğuk Savaş Rekabetleri ve Satranç*”, ABD ve Sovyetler’in kültürel ve sportif alanlardaki üstünlük mücadelesinin daha iyi idrak edilmesine katkı sunacaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Amerika Birleşik Devletleri – Sovyetler Birliği İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa başta olmak üzere dünya genelinde büyük bir yıkıma yol açmıştır. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı sonrası zorlu bir süreç sonucu oluşturulmaya başlanan düzen, İkinci Dünya Savaşı ile beraber tekrar yıkıma uğramıştır. Meydana gelen bu yıkım, müttefik devletleri Avrupa'nın bekasını belirlemek amacıyla birtakım konferanslar düzenlemeye itmiştir.¹ Gerçekleşen Arkadya, Casablanca, Washington (Trident), Quebec, Moskova, Tahran, Dubarton Oaks, Yalta ve Potsdam konferanslarıyla beraber savaşın gidişatı belirlenmiş ve savaş sonrası düzen oluşturulmaya çalışılmıştır. ABD ile Sovyetler, buldukları konferanslarda ortak çıkarlar doğrultusunda birlikte hareket etseler de zamanla ters düşen politikaları sebebiyle araları açılmıştır. Kapitalizm odaklı politikasını geliştirmeyi planlayan ABD ve sosyalizm odaklı yayılmacı bir politika izleyen SSCB'nin bu tutumları, süregelen yıllarda ilişkilerin gerginleşmesinde başlıca sebep olmuştur. Nitekim ABD Başkanı Truman, Dışişleri Bakanı James Brynes'e ilettiği 5 Ocak 1946 tarihli mektubunda "Sovyetler'e karşı bir şey yapılmaması durumunda yeni bir savaşın çıkabileceğini" bildirmiştir.² Sovyetler'e yöneltilen olumsuz tutum ABD'nin bir notasında "Sovyetler'in dış politikasının diplomatik yollarla çözülememesi durumunda askeri gücün kullanılabilceğini" belirtmesi üzerine had safhaya çıkmıştır.³

ABD'nin Sovyetler'e muhalif tutumu Truman Doktrini ve ardından uygulanan Marshall Planı ile devam etmiştir. Truman Doktrini ile Sovyetler'in Avrupa ve Ortadoğu'daki çıkarlarına karşı Yunanistan, Türkiye ve İran'a destek verilmesi amaçlanmıştır.⁴ Marshall Planı'nda ise Truman Doktrini ile yapılan yardımların kapsamı arttırılmış ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa ülkelerine yapılan

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, 5. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, 389.

² Harry S. Truman, *Strictly Personal and Confidential, The Letters Harry Truman Never Mailed*, ed. Monte M. Poen, University of Missouri Press, Missouri 1999, 38-41.

³ Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002, 430.

⁴ Warren I. Cohen, *America in the Age of Soviet Power (1945-1991)*, Cambridge University Press, New York 1995, 106; Charles P. Kindleberger, "The Marshall Plan and the Cold War", *International Journal*, C. 23, S. 3, 1968, 375.

yardımın devamlılığı planlanmıştır.⁵ ABD'nin yardımı, savaş sonrası oluşan iktisadi sorunlarla mücadele veren Avrupa ülkeleri tarafından gerekli görülmüştür.⁶ Bu bakımdan Marshall Planı, hem savaş sonrası ortaya çıkan iktisadi bunalımın atlatılması, hem de ABD'nin Avrupa üzerinde kapitalist bir düzen kurması ve buna bağlı olarak kendi ekonomisini canlandırması açısından⁷ faydalı bir süreç olarak görülmüştür. ABD'nin süreci engellemeye çalışacak hükümet, siyasi parti ya da herhangi bir grubun ortaya çıkması durumunda direniş sergileyeceğini ifade etmesi ise Sovyetler ve Batı Avrupa komünist partilerine açık bir ihtar niteliği taşımıştır.⁸ İngiliz, Fransız ve Sovyet Dışişleri Bakanları'nın 27 Haziran 1947 tarihinde Marshall Planı'nın içeriğini görüşmek üzere toplanmaları üzerine Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov'un olumsuz görüşü sonucu ortak bir karara varılamamıştır.⁹ Nitekim Molotov, planın Avrupa'yı ABD denetimine sokacağını düşünmüş ve kabul edilemez bulmuştur.¹⁰ Öyle ki planın imzalanmasını baltalamak amacıyla Fransa ve İtalya'da işçi grevleri düzenlettirilmiş ve karşı hamle olarak sosyalist ülkelerle ikili ticaret anlaşmaları yapılmıştır.¹¹ "Cominform" bu ikili anlaşmaların sonucunda kurulmuştur.¹² Ancak ABD, Sovyetler'in manipüle edici tutumuna rağmen kararlı bir tutum sürdürmüş ve gerçekleştirilen görüşmelerle Marshall Planı uygulamaya konulabilmiştir.¹³ Böylece Batı Avrupa, 1948'den sonraki çeyrek yüzyıl boyunca tarihindeki en yüksek iktisadi büyümesini kaydetmiştir.¹⁴

⁵ Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, Ocak 1949, 145.

⁶ Charles P. Kingleberger, *Marshall Plan Days*, Allen&Unvin, Boston 1987, 9-10.

⁷ Orhan Oğuz, *Marshall Planı*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1996, 4; Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997, 53-54.

⁸ Türkçaya Ataöv, "Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S.3, 1968, 277.

⁹ Düzenlenen bu görüşme, "Üç Büyükler Konferansı" olarak anılmaktadır. Bkz. Andre Maurois-Louis Aragon, *Amerika-Rusya (1917-1960), Paralel Tarih ve Görüşmeler*, çev. Galip Üstün, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1966, 161.

¹⁰ Çağrı Erhan, *Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, 280.

¹¹ 10 Temmuz'da Bulgaristan, 11 Temmuz'da Çekoslovakya, 14 Temmuz'da Macaristan, 25 Temmuz'da Yugoslavya, 4 Ağustos'ta Polonya ve 26 Ağustos'ta Romanya ile.

¹² Erhan, 282.

¹³ Redvers Opie, "Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi", çev. Cemal Mihçioğlu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 1953, 95-96.

¹⁴ Diane B. Kunz, "The Marshall Plan reconsidered: a complex of motives", *Foreign Affairs*, C. 76, S. 3, 1997, 162-163.

Avrupa ülkeleri, Sovyetler'in yayılcı politikasına karşı oluşturulan iktisadi tedbirlerin yanında bir de askeri önlem alma ihtiyacı hissetmiştir. Sovyetler'in Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini siyasi manipülasyonlarla kendi safına katması, bu ülkelerdeki seçimlere izin verilmeyerek Sovyet modelinde totaliter rejimler kurulması ve büyük bir konvansiyonel gücün Batı Avrupa'ya karşı hazırda tutulması Batı Avrupa'yı tedbirler almaya yöneltmiştir.¹⁵ Bunun sonucunda 17 Mart 1948 tarihinde Brüksel Anlaşması imzalanmış ve bunu takiben Eylül 1948'de "Batı Avrupa Birliği Savunma Örgütü" adlı bir örgüt oluşturulmuştur.¹⁶ Ancak oluşturulan bir örgüte ABD'nin katılmasının diğer üye ülkelerin üstündeki yükü azaltacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, 11 Haziran 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler'in "barışa katkıda bulunulması ve bireysel veya toplu meşru savunma hakkının kullanılması" hakkında hazırladığı yasa tasarısının kabul edilmesinin ardından ABD, Sovyetler'e karşı bir savunma paktı kurmaya karar vermiştir. Bunun sonucunda 4 Nisan 1949 tarihinde NATO kurulmuştur.¹⁷ Böylece Sovyet tehdidine karşı üye ülkeler arasında bir savunma mekanizması oluşturulmuştur. Bu mekanizma, Sovyetler tarafından tehdit olarak algılanmış ve uzun bir hazırlanış sürecinden sonra karşılık olarak 1955'te Varşova Paktı kurulmuştur. Böylece ABD ile Sovyetler arasındaki rekabet yapısal bakımdan askeri boyuta taşınmıştır. 25 Haziran 1950 – 27 Temmuz 1953 tarihleri arasında sıcak çatışma halinde bulunan Kore Savaşı'ndaki silahlanma yarışı, buna bağlı olarak iki ülkenin farklı tarafları desteklemesi¹⁸ ve ABD'nin 1955 - 1975 arasında süren Vietnam Savaşı'nda anti-komünist Güney Vietnam'a bir milyar dolar iktisadi ve askeri yardımda bulunmasının ardından 1963'te savaşa fiilen katılması buna örnektir.¹⁹

¹⁵ Ali L. Karaosmanoğlu, "NATO'nun Dönüşümü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 10, S. 14, 2014, 5-6.

¹⁶ Cemal Acar, *Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, AS-TEK Yayınları, Ankara 1991, 94.

¹⁷ Yusuf Sarıncay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, 70-71; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1979, 236-237.

¹⁸ Ahmet Emin Yaman, "Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 10, S. 37-38, 2005, 234.

¹⁹ Ayça Ülker Erkan, "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, 2010, 192.

2. Amerika Birleşik Devletleri – Sovyetler Birliği Rekabetleri

2.1. Nükleer Rekabet

İkinci Dünya Savaşı sırasında yeni savaş araçları geliştirme düşüncesi nükleer silahlar üzerinde yapılan çalışmaları arttırmıştır. Nazi Almanyası bu çalışmalara büyük yatırım yapsa da ilk üretim ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. ABD'nin Japonya'ya attığı "Little Boy" ve "Fat Boy" isimli atom bombalarından sonra Sovyetler'in bu alandaki çalışmaları büyük hız kazanmıştır. Nitekim atom bombasının atılmasından sonra Stalin, "*Yoldaşlarım, mümkün olan en kısa zamanda nükleer silah temin etmemiz lazım. Hiroşima'nın dünyayı nasıl sarstığını gördünüz. Dengeler alt üst oldu. Bu silaha sahip olmak tehlikeleri bizden uzaklaştıracaktır.*" şeklinde açıklama yapmıştır.²⁰ Savaşın sona ermesinden sonra Avrupa ülkelerinde nükleer silahların üretiminin denetim altına alınması düşüncesi doğmuş, ABD'nin Britanya ve Kanada ile birlikte yaptığı uluslararası işbirliği çağrısı Sovyetler tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda 24 Ocak 1946 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınan kararlar "atom enerjisinin çıkardığı sorunlarla ilgilenecek" BM Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuştur. ABD ile Sovyetler arasındaki gerilim, bu komisyon nezdinde görüşülen konularda da varlığını hissettirmiştir. Nitekim ABD'nin nükleer silahların elden çıkarılması ve sürecin denetlenerek barışçıl nükleer çalışmalar konusunda işbirliği önermesine karşılık Sovyetler, bu tür önerilerin ancak ABD'nin bulundurduğu nükleer silahları elden çıkarması şartıyla tartışılabileceğini açıklamıştır. Karşılıklı güvensizliklerin devam etmesiyle beraber "BM Atom Enerjisi Komisyonu" süresiz olarak ertelenmiş böylece ABD ve Sovyetler'in nükleer çalışmaları hız kazanmıştır.²¹ Bu aşamadan sonra, iki ülke arasında nükleer açıdan kapsamlı bir rekabet ortamı gelişmiştir. Sovyetler, hava savunmalarını bir Amerikan atom hava saldırısıyla başa çıkmak için güçlendirmiş, kara ve hava kuvvetlerini yeniden yapılandırarak büyük ölçekli stratejik operasyonları yürütme kapasitesini arttırmıştır.²² Sovyetler'in kendisine karşı "anonim bir atom savaşı" oluşturulması ihtimali düşüncesine karşı

²⁰ Harun Aras, "Soğuk Savaş Döneminden Günümüze Rusya'nın Nükleer Faaliyetleri ve Politikaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2019, 15-16.

²¹ Erdem Denk, "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 3, 2011, 100-101.

²² David Holloway, "Nuclear Weapons and the Escalation of the Cold War, 1945-1962", *The Cambridge History of the Cold War*, C. 1, ed. Odd Arne Westad-Melvin Leffler, Cambridge University Press, Cambridge 2010, 378-379.

ABD, 1949’da Sovyetler’in gerçekleştirdiği ilk başarılı atom bombası testine istinaden kendisinin de aynı tehditle karşılaştığını belirtmiştir.²³ Bu test CIA’in muhtemel gördüğünden birkaç yıl önce gerçekleştirilmiştir. Bu da ABD’nin Sovyetler’de meydana gelen nükleer gelişmenin farkına varmasını sağlamıştır.²⁴ Meydana gelen tüm bu gelişmeler, olası bir fiili savaş durumunda her bir tarafın diğer tarafa büyük ölüm ve yıkım getirebileceği durumunu yaratarak Soğuk Savaş’ın “soğuk” kalmasına yardımcı olmuştur.²⁵ ABD ile Sovyetler arasında imzalanan SALT-1 ve SALT-2 sözleşmeleri bu çıkarımın nesnel kanıtı konumundadır.²⁶ Bu sözleşmeler, ABD’nin Sovyetler’in nükleer silahlanma yarışında eşitliği sağlamaya yaklaştığını ve rekabeti arttırmanın her iki tarafa da bir fayda sağlamayacağını kabullendiğini ortaya koymuştur.²⁷

2.2. Uzay Yarışı

Sovyetler’in nükleer yapılanma konusunda kısa bir süre içinde başarılı olması ve ardından ilk yapay uzay uydusu Sputnik 1’in 4 Ekim 1957 tarihinde başarılı bir şekilde fırlatılması ABD’nin Sovyetler’in potansiyelini tamamen farkına varmasını sağlamıştır. Nitekim Sovyetler, Sputnik ile beraber dünyanın herhangi bir yerine nükleer savaş başlığı gönderme yeteneğine sahip olmuştur. ABD’nin Sovyet saldırısına karşı açık bir savunmasızlığının ortaya çıkması Amerikan yetkilileri “füze boşluğunu” kapatmaya ve karşılık olarak uzaya bir Amerikan uydusu fırlatma düşüncesine sokmuştur.²⁸ Böylece Soğuk Savaş’ın “uzay yarışı” bölümü başlamıştır. Sputnik 1’in ardından Sputnik 2’yi fırlatan Sovyetler, uzaya “Laika” adlı bir köpek göndererek ilk canlıyı dünya yörüngesi dışına çıkarabilmiştir. Bu iki Sovyet zaferi, ABD’nin bilim ve teknolojideki dünya lideri imajına zarar vermiş ve nükleer çağın Amerikan ruhuna beslediği güvensizlik duygusunu arttırmıştır. ABD, Sputnik’in ardından birçok yeni eğitim yaklaşımı geliştirmiş ve askeri açıdan yeniden

²³ Vladislav M. Zubok, “Stalin and the Nuclear Age”, *Cold War Statesman Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy Since 1945*, ed. John Lewis Gaddis-Philip H. Gordon-Ernest R. May-Jonathan Rosenberg, Oxford University Press, Oxford 1999, 55.

²⁴ Holloway, 378-379.

²⁵ Holloway, 397; Kenneth N. Waltz, “Nuclear Myths and Political Realities”, *American Political Science Review*, C. 84, S. 3, 1990, 732.

²⁶ Guido Vigeveno, *The Bomb and European Security*, C. Hurts & Company, London 1983, 60-66.

²⁷ Thomas B. Millar, *The East-West Strategic Balance*, George Allen & Unwin, London 1981, 50.

²⁸ Rita G. Koman, “Man on the moon: The U.S. Space Program as a Cold War Maneuver”, *OAH Magazine of History*, C. 8, S. 2, 1994, 42.

yapılanmaya uğrayarak harcamalarını arttırmıştır. Böylece uzayla ilgili çalışmalar yoğun bir ivme kazanmış, NASA'nın kurulumu bu şekilde gerçekleşmiştir.²⁹

ABD, Sputnik sonrası Explorer-1 gibi birtakım başarılı girişimlerde bulunsa da gerçekleştirilen “ilkler” bakımından başarı yönünde Sovyetler'in önüne geçememiştir. Sputnik uzay araçlarından sonra “güneş yörüngesine oturan ilk yapay uydu”, “Ay'a giden ilk uzay aracı”, “uzayda ilk insan”, “uzayda ilk telsizli iletişim”, “ilk uzay yürüyüşü” gibi başarılarla imza atan Sovyetler, bu konuda ABD'den oldukça başarılı bir algı yaratmıştır. ABD ise çeşitli propagandalar ile bu alandaki başarısını dünya kamuoyu ile paylaşan Sovyetler'e karşı üstünlük elde etmeyi umduğu bir plan oluşturmuştur: Ay yörüngesinde insanlı ilk uçuş ve Ay'a ilk ayak basan ülke olmak. Bu aşamada Sovyetler, fırlatma teknolojisini ABD kadar geliştirememiştir. Sovyetler'in geliştirdiği ve ilk insanlı uzay uçuşu olan Vostok programının roketleri, NASA'nın geliştirdiği Saturn roketleriyle karşılaştırıldığında modası geçmiş bir cihaz olarak görülmüştür. Daha sonra Sovyetler'in Temmuz 1969'da fırlatma esnasında büyük bir kaza geçirmesi insanlı aya çıkma programlarının sonlandırılmasına neden olmuştur.³⁰ Bu süreç, Neil Armstrong'un 20 Temmuz 1969 tarihinde “Ay'a ayak basan ilk insan” olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olay, ABD'nin Soğuk Savaş ortamında Sovyetler'e karşı teknolojik üstünlüğünü gösterme çabası olarak yorumlanmıştır.³¹ ABD, uzay hakkında giriştiği propaganda faaliyetlerini bu dönemde arttırmış ve “uzaydaki ilk insan” kavramının yerine “uzaydaki ilk Amerikan” kavramını kullanmıştır. Bu yöndeki Sovyet propagandası ise olaya basında çok yer verilmemesi şeklinde gelişmiştir. Nikita Kruşçev'in oğlu Sergei Kruşçev, verdiği bir röportajda dönemin Sovyet halkının günlük yaşamında birçok sorunu olduğunu, bu nedenle Ay'a ayak basan ilk insan hakkında fazla endişe etmediklerini söylemiştir.³²

Apollo projesinin başarılı olması “Skylab” adı verilen Amerikan uzay ajansı projesinin başlatılmasına önayak olmuştur.³³ Tüm bu gelişmelerden sonra, ABD'nin

²⁹ Peter L. Hays, *Struggling Towards Space Doctrine: U.S. Military Space Plans, Programs, And Perspectives During The Cold War*, Tufts University The Fletcher School of Law and Diplomacy, Degree of Doctor of Philosophy in International Relations, Massachusetts, 1994, 103-104.

³⁰ Trevor Brown, “The American and Soviet Cold War Space Programs”, *Comparative Strategy*, C. 30, S. 2, 2011, 178-179.

³¹ Ali Fuat Birol, “Estetik, İktidar ve Uluslararası İlişkiler”, *Mukaddime*, C. 10, S. 1, 2019, 322.

³² www.scientificamerican.com/article/apollo-moon-khrushchev/, Erişim: 24 Nisan 2020.

³³ Koman, 44.

ilgisini Vietnam Savaşı'na yöneltmesi ve sıradaki uzay çalışmaları için iktisadi destek ihtiyacı hissetmesi,³⁴ Sovyetler'in ise ABD'nin teknolojilerine erişim fırsatı bulması sonucu iki ülke arasında bir işbirliği planı olarak "Apollo-Soyuz Test Projesi" planlanmıştır.³⁵ Michael Sheehan, bu işbirliğini "süper güçler arasında tamamen politik açıdan bir yumuşama dönemi", Yuri Karash ise "bilimle ilgisi olmayan bir süreç" olarak değerlendirmiştir. İki ülkenin uzay programları arasında yakın bir bağ oluşturan bu süreç, teknik açıdan başarıyla sonlanmıştır. Görevin uygulanması sırasında Sovyet kozmonot Alexei Leonov ve Amerikan astronot Thomas Stafford'un el sıkışması, Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemi için sembolik bir hal almış ve "süper güç" ilişkisinin "karşılıklı, eşit" doğasını göstermiştir.³⁶

2.3. Propaganda Faaliyetleri

Propaganda faaliyetleri, Soğuk Savaş döneminde hem ABD hem Sovyetler tarafından vazgeçilmez bir algı mekanizması olarak kullanılmıştır. Özellikle kitle iletişim araçları, bu süreçte propagandanın uygulanması aşamasında başrol oynamıştır.

ABD için propaganda, Truman ve Eisenhower yönetimlerinin Soğuk Savaş aktivitelerinde yoğun bir şekilde efektif olmuştur. Wilson ve Roosevelt, propaganda faaliyetlerinin savaş sırasındaki işlevselliğini desteklerken, Truman ve Eisenhower barış zamanında uygulanmasını daha etkili bulmuştur. Nitekim propaganda, Soğuk Savaş döneminin siyasi faaliyetlerinde ABD'nin önemli bir politikası haline gelmiştir.³⁷

1945 sonrasında beraber Akdeniz'den Uzak Asya'ya kadar uzanan bölgede hegemonya kurma mücadelesi kapsamında bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar ışığında ABD'nin hangi kesime ne şekilde yöneleceğine dair çeşitli çalışmalar tasarlanmıştır.³⁸ Kitle iletişim araçlarının uluslararası düzeyde etkin biçimde kullanıldığı bu süreçte, Sovyetler için "kızıl korku, demir perde, şeytan imparatorluğu" gibi terimler sıkça kullanılmıştır. Bu terimler, sürecin "algı yönetimi"

³⁴ Hays, 212-229.

³⁵ Treavor Sean Rockwell, *Space Propaganda "For All Mankind": Soviet and American Responses to the Cold War, 1957-1977*, University of Alberta Department of History and Classics, Degree of Doctor of Philosophy in History, 2012, 304

³⁶ Rockwell, 269-270-297-298-333.

³⁷ Shawn J. Parry-Giles, *The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945-1955*, Praeger Publishers, Westport 2002, XVII.

³⁸ Aytül Tamer Torun-Birgül Koçak Oksev, "Soğuk Savaş Yıllarında ABD İletişim Araştırmaları: Türkiye'de Radyo Dinleme Raporunun Analizi", *TRT Akademi*, C. 5, S. 9, 2020, 164.

açısından zenginliğini ortaya koymaktadır.³⁹ Özellikle Amerika'nın Sesi, Radio Liberty, Radio Free Europe yayın organları aracılığıyla Amerikan propagandası birçok ülkeye başarılı bir şekilde ulaştırılmıştır. Örneğin 1956 yılında Macaristan Devrimi'nin ortaya çıkmasına Radio Free Europe'un Sovyetler aleyhine yaptığı yayınlar büyük etki etmiştir. Bu da kitle iletişim araçları vasıtasıyla uygulanan propaganda faaliyetlerinin başarıya ulaştığına net bir kanıttır.⁴⁰

Amerika'nın Sesi, Şubat 1947'den itibaren Sovyetler Birliği'nde Rusça olarak yayın yapmaya başlamıştır. Başlangıçta sadece müzik ve haber yayınlarıyla başlayan radyo kanalı, Sovyetler'in ABD'ye yönelik düşmanca ve ulusal çıkarlara zarar verici saldırıları karşılığında yayınlarına farklı yön vermiştir. Sovyetler, misilleme olarak 24 Nisan 1949 itibarıyla Amerikan yayınlarını kısıtlamak için büyük çaba sarf etmiştir. Amerikan hükümeti ise Sovyetler'in radyo yayınlarını kısıtlayıcı faaliyetlerini Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'ne şikayet etmiştir. Bunu takiben Sovyetler'in faaliyetleri, Mayıs 1950'de Montevideo'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Bilgi ve Basın Özgürlüğü Alt Komisyonu'nda "bilgi özgürlüğü ilkelerinin ihlali" kabul edilerek kınanmıştır.⁴¹

ABD, ayrıca "din" teması altında da propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür. BBC ve Radio Free Europe, Sovyetler aleyhine propaganda yaratmak amacıyla din başta olmak üzere manevi ve ahlaki yargıları seferber etmiştir. Böylece Batı kültürü, dini temeller altında "özgürlük", "demokrasi" ve "Batı medeniyeti" ile ilişkilendirilirken, komünizm "ateizm", "barbarlık", "totaliterlik" ile bağdaştırılarak bir çelişki yaratılmıştır. Bu kurumların finansmanı ise CIA ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılmıştır.⁴²

ABD, Sovyetler üstünde algı oluşturmak için popüler kültürden de yararlanmıştı. Altın çağını yaşayan "çizgi roman" döneminde çeşitli hikayeler uyarlanarak propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. "Fawcett Comics" adlı dergi,

³⁹ Mehmet Özçağlayan-Dilhan Apak, "Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi", *Marmara İletişim Dergisi*, C. 28, 2017, 109.

⁴⁰ Abdulsamet Günek, "Amerikan Kamu Diplomasisinin Üç Evresi: Propaganda, Geleneksel Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim", *The Journal of Social Sciences*, C. 2, S. 3, 2018, 58-59.

⁴¹ John B. Whitton, "Cold war propaganda", *American Journal of International Law*, C. 45, S. 1, 1951, 151.

⁴² Tony Shaw, "Martrys, miracles, and Martians: Religion and cold war cinematic propaganda in 1950's", *Journal of Cold War Studies*, C. 4, S. 2, 2002, 7.

dönemin en popüler süper kahramanı “Captain Marvel”in ABD’yi Sovyet atom bombasından kurtardığı bir hikayesini yayınlamıştır. Çizgi romanlarla oluşturulmaya çalışılan algı, uzun metrajlı filmlerde de etkinliğini sürdürmüştür. Örneğin, 1964 yılında Amerikalı yönetmen Stanley Kubrick tarafından “atom savaşının getireceği kıyamet günü korkusu”nun işlendiği “Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb” isimli film, kamuoyu üzerinde oldukça etkili olmuştur.⁴³

Sovyetler’i etkileyen propaganda faaliyetlerinin biri ise Stalin’in kızı Svetlena Alliluyeva’nın 1966 yılında ABD’ye siyasi sığınma talebinde bulunmasıdır. Bu olay, ABD tarafından Sovyetler’e karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Öyle ki Alliluyeva, Stalin’in “ahlaki ve ruhsal açıdan bir canavar” olduğunu söyleyerek Komünist Parti liderlerini milyonlarca kişiyi işçi kamplarına yollamakla suçlamıştır.⁴⁴

Sovyetler tarafından bakıldığında, propagandanın Leninist siyaset teorisinin kilit unsurlarından biri olduğu iyi bilinmektedir. Özellikle kitle iletişim araçları aracılığıyla oluşturulan algı mekanizmasına verilen önem, basının köylüler ve işçiler üzerindeki etkilerinin araştırıldığı 1920’li yıllara kadar uzanmaktadır. Sovyet propagandası, 1960’lı yıllara gelinmesiyle beraber Marksizm ve Leninizm teorik sistemine dayandırılarak bilimsel bir yaklaşım kazanmıştır. Nitekim siyasi propagandayı değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla Sovyet nüfusu arasında araştırmalar yapılmış ve “Parti Propagandasının Bilimsel Temelleri”⁴⁵ adlı kitapta yayınlanmıştır.⁴⁶

“Pravda” gazetesi, Sovyet Komünist Partisi resmi yayın organı olarak propaganda faaliyetlerinde oldukça aktif olmuştur. Gazete yayınları incelendiğinde, askeri hizmetler, devlet tarafından yürütülen şirketler ve diğer organizasyonlar için üyelik zorunluluğunun bulunduğu gazete, Soğuk Savaş döneminin önemli propaganda

⁴³ Vadym Bespeka, “USA propaganda in Cold War period: formation of the image of enemy in face of the USSR”, *SKHID*, S. 6 (164), 2019, 50.

⁴⁴ www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111129_svetlana_stalinsdaughter, Erişim tarihi: 27 Nisan 2020.

⁴⁵ “Nauchnye osnovy partiinoi propagandy”

⁴⁶ Benno Nietzel, “Propaganda, psychological warfare and communication research in the USA and the Soviet Union during the Cold War”, *History of the Human Sciences*, C. 29, S. 4-5, 2016, 69-70.

araçlarından biri olarak görülmektedir.⁴⁷ Ancak gazete, okuryazar oranının düşüklüğü sebebiyle kısıtlı bir kesime etki etmiştir. Böylece Sovyet toplumunun görsel ve işitsel öğelere olan kültürel duyarlılığı göz önüne alınarak, posterlerden başlamak üzere görsel malzemelerin propaganda faaliyetlerindeki kullanımına ağırlık verilmiştir.⁴⁸ Erken Sovyet döneminden itibaren sıkça kullanılan posterlerde, kapitalizm ve ABD aleyhine algı yaratmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda siyahi Amerikanlar “ırkçılık” teması altında sıkça kullanılmış ve “Faşizme karşı savaşanlara selam olsun”, “Afrika savaşıyor, Afrika galip gelecek”, “Afrika halkı, emperyalistlere galip gelecek” gibi ifadeler yer verilmiştir.⁴⁹

Komünizm’in yüceltilip Kapitalizm’in eleştirildiği faaliyetlere Sovyetler’in radyo yayınlarında da sıkça rastlanmıştır. Doğrudan devlet tarafından yönetilen radyo faaliyetleri, sansür ve sıkı kontrol altında yürütülmüştür. Bu radyo yayınlarında, sosyalist ideallerin sürdürülmesi ve vatandaşlara yönelik ortak kültürün geliştirilmesi amaçlanmıştır. Soğuk Savaş döneminde ise ABD’ye yönelik sert eleştiriler yöneltilmiştir. Özellikle Kore ve Vietnam Savaşları esnasında ABD ordu ve hükümetine ağır suçlamalarda bulunulmuştur.⁵⁰ Moskova Radyosu, bu propaganda faaliyetlerinin uygulanmasında başrol oynamıştır. Öyle ki, Doğu Bloku ülkelerinin yanında çeşitli Afrika ülkeleri, Çin ve Üçüncü Dünya Ülkelerinde 70’den fazla dilde yayın yapan radyo kanalı, 1960’ların sonuna doğru dünyanın en büyük uluslararası yayıncısı konumuna erişmiştir.⁵¹

Görsel olarak zengin bir içerik oluşturan sinema, Sovyet propagandasında sosyalizmin kitlesini arttırıp kapitalizmin zararlarını anlatmak ve ABD üzerinde algı

⁴⁷ Mustafa Cankurt Kurt, “Soğuk Savaş Döneminde Propaganda”, *İletişim ve Propaganda*, ed. Mustafa Karaca-Caner Çakı, Eğitim Kitapevi Yayınları, Konya 2018, 242.

⁴⁸ Çağrı İnceoğlu, “Sovyet Propaganda Animasyonlarında Batı ve Batılı İmgesi”, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, S. 19, 2013, 28.

⁴⁹ Yevgeny Fiks’in bu konu hakkındaki çalışmaları için bkz. yevgeniyfiks.com/section/408212-The-Wayland-Rudd-Collection-2014.html, www.theguardian.com/artanddesign/shortcuts/2016/jan/24/racial-harmony-in-a-marxist-utopia-how-the-soviet-union-capitalised-on-us-discrimination-in-pictures, Erişim tarihi: 30 Nisan 2020.

⁵⁰ Süleyman Şahan, “Sovyetler Birliği’nde Batı Blok’unun Radyo Yayınlarının Karikatürler Üzerinden Eleştirisi”, *TRT Akademi*, C. 5, S. 9, 2020, 275.

⁵¹ Gülcennet Öztürk, “Bir propaganda aracı olarak radyo”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2017, 169-170.

oluşturmak amacıyla etkin bir biçimde kullanılmıştır. 1946-1991 arasında Batı ülkeleri ile alakalı 546 uzun metrajlı film yayınlanmıştır.⁵²

Uzun metrajlı filmlerin yanında, animasyon ve çizgi filmler aracılığıyla da anti-faşist, anti-kapitalist, anti-emperyalist ve anti-Batı içerikler üretilmiştir. Özellikle Amerikan emperyalizminin ele alındığı çizgi filmlerde, kapitalist sistemin tüm dünya halklarına yönelik barındırdığı tehlikeyi vurgulamak amaçlanmıştır. Ele alınan konuların büyük çoğunluğunu Amerika'ya getirilen siyahi halkın maruz kaldığı ırkçı davranışlar, kapitalizme, Nazizm'e ve faşizme karşı sürdürülen mücadele oluşturmuştur.⁵³

3. Soğuk Savaş Rekabet Olgusunda Satranç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelindeki satranç organizasyonları temelli bir değişime uğramıştır. Nitekim savaştan önce Dünya Satranç Şampiyonası, dünya şampiyonunun "özel mülkü" olarak kabul edilmiştir. Şampiyonluk için kimin meydan okuyabileceği ve karşılaşmanın hangi şartlar altında gerçekleşebileceği kararı güncel şampiyona bırakılmıştır. Dünya Satranç Federasyonu, 1946 yılında dünya şampiyonu Alexandr Alehin'in ölümü üzerine şampiyonanın kontrolünü alarak gerçekleşecek turnuvalar hakkında çeşitli düzenlemeler yapmış böylece satranç organizasyonları kurumsal ve sistemli bir hal almıştır. Bu düzenlemelere göre şampiyonaların üç yıllık bir döngüyle gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁵⁴

Satranç turnuvalarının sistemli bir hal almasından itibaren düzenlenen şampiyonalarda kazanılan dünya şampiyonluklarının hepsini Sovyet vatandaşları elde etmiştir. 1972'ye kadar kazanılan şampiyonlukların sırası şu şekildedir:

- Mikhail Botvinnik: 1948-1957, 1958-1960, 1961-1963
- Vassily Smislov: 1957-1958
- Mikhail Tal: 1960-1961
- Tigran Petsorian: 1963-1969
- Boris Spassky: 1969-1972

⁵² Alexander Fedorov, "The Western World in the Soviet cinema during the Cold War", *Propaganda in the World and Local Conflicts*, C. 2, S. 2, 2014, 110-111.

⁵³ Emek Yıldırım, "Sovyetler Birliği'nde Propaganda ve Proleter Hegemonik İdeolojinin Kurulumu Üzerine", *Doğu-Batı Dergisi*, S. 16, 2014, s. 282-288; İnceoğlu, 34-37.

⁵⁴ Charles C. Moul-John V.C. Nye, "Did the Soviets collude? A statistical analysis of championship chess 1940-1978", *Journal of Economic Behaviour & Organization*, S. 70, 2009, 12.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren düzenlenen karşılaşmalarda Sovyetler ve ABD arasındaki rekabet oldukça göze çarpmaktadır. Sovyetler'in nüfus ve satranç oyuncusu bakımından dünyanın ilk sırasında bulunmasına karşılık ABD ise ikinci sıra yer almıştır. Savaştan sonra düzenlenen turnuvalarda, ABD birtakım galibiyetler elde etse de bu galibiyetler Sovyetler'in zaferleri karşısında sönük kalmıştır. William Lombardy tarafından 1957'de elde edilen "Dünya Gençler Satranç Şampiyonluğu" ve 1960'da Leningrad'da elde edilen "Dünya Öğrenci Takımları Satranç Şampiyonluğu" ABD'nin başarılarına örnektir.

1945'te İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ABD ile Sovyetler arasında radyo üzerinden bir karşılaşma düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu karşılaşma ABD'nin kazanmak konusunda şüphesi olmamasına rağmen Sovyetler'in ezici üstünlüğüyle sonlanmış, aynı zamanda Sovyet satrancının gücünün Batı tarafından fark edilmesini sağlamıştır. 1946'da Sovyetler tarafından gelen rövanş teklifine olumlu yanıt veren ABD, Moskova'da organize edilen karşılaşmayı da kaybederek Sovyetler'in bu alandaki başarısını kabullenmek zorunda kalmıştır. Yarısı Moskova'da, yarısı New York'ta düzenlenecek şekilde tasarlanan rövanş karşılaşmasının New York ayağı, Sovyetler'den gelecek cevabın gecikmesi nedeniyle gerçekleştirilememiştir.⁵⁵ Bu tarihlerden sonra iki ülke arasındaki satranç rekabeti artış göstermiş böylece Soğuk Savaş döneminde farklı bir yarış ortamı oluşturulmuştur. İki ülke arasındaki bu rekabet, satrancın ideolojik silah ve propaganda aracı haline gelmesine neden olmuştur.⁵⁶ Nitekim Sovyetler, kitle katılımının fazla olduğu sporlara propaganda faaliyetlerinin etkinliği açısından daha fazla önem vermiş ve çalışmalarını bu spor dalları (satranç, jimnastik, nişancılık vb.) yönünde arttırmıştır.⁵⁷

ABD'nin bazı satranç turnuvalarına katılımı ülkenin izlediği siyasi politika nedeniyle engellenmiştir. Örneğin, Küba Füze Krizi'nden yaklaşık üç yıl sonra Havana'da organize edilen turnuvaya katılım Bobby Fischer tarafından bir hakem heyeti önünde telefon aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁵⁸ Fidel Castro, Fischer'ın katılımını "Küba için büyük bir propaganda zaferi" olarak açıklamıştır. Bu açıklama sonrası

⁵⁵ <https://www.chess.com/article/view/usa-ussr>, Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020.

⁵⁶ Richard McLellan, "Cold War Chess", *Prairie Schooner*, C. 35, S. 2, 1961, 177.

⁵⁷ John N. Washburn, "Sport as a Soviet Tool", *Foreign Affairs*, C. 34, S. 3, 1956, 494.

⁵⁸ *Milliyet*, 10 Ağustos 1965, 3.

Castro ile Fischer arasında telgraflaşmalar yaşanmıştır. Fischer, katılımını Castro veya Küba hükümeti tarafından siyasi çıkar olarak kullanılmaması şartına bağlamıştır. Bunun karşılığında Castro, Küba'nın herhangi bir propaganda zaferine ihtiyacı olmadığını, eğer korktuysa ve kararından pişmanlık duyuyorsa başka bir bahane bulması gerektiğini Fischer'a iletmiştir.⁵⁹

Fischer'ın 1971 Dünya Şampiyonası Elemeleri'ni geçmesi Sovyet satranç camiası tarafından üstünlüğün kaybedileceğine yönelik bir kuşkuyla karşılanmıştır. Dönemin Sovyet Satranç Federasyonu Başkanı, aynı zamanda KGB üyesi olan Victor Baturinsky, Fischer'ın oyunlarının analiz edilmesi amacıyla Sovyet satranç devlerinin içinde bulunduğu bir ekip oluşturmuştur.⁶⁰ Ancak bu hazırlıklar sonuç vermemiş ve Sovyetlerin üstünlüğü 1972'de Reykjavik'te gerçekleşen dünya şampiyonasıyla değişmiştir. ABD'nin yetiştirdiği Bobby Fischer, dünya finalinde Boris Spassky'yi yenerek İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler dışından dünya şampiyonu unvanına erişen ilk kişi olmuştur. Bu şampiyonluk, “sosyalizme ve Sovyetler'e karşı kazanılan büyük bir zafer” olarak görülmüştür. Final karşılaşması ise büyük çevrelerce “tüm zamanların en sıra dışı satranç karşılaşması” olarak anılmıştır.⁶¹ Karşılaşma, Türk basını tarafından da yakından takip edilmiştir.⁶²

Toplam 21 müsabakadan oluşan final karşılaşmasında Fischer'ın sandalyelerin kalitesinin, oyunun oynanacağı masanın yüksekliğinin, ödül miktarının kendi istediği gibi ayarlanmasını istemesi⁶³, ikinci müsabakaya çıkmaması, karşılaşma anını kayıt altına alan kameraların çok ses çıkardığını iddia etmesi, karşılaşmanın farklı bir yerde oynanmasını talep etmesi gibi davranışları basının ilgisini çekmiş ve tartışma ortamı yaratmıştır.⁶⁴ Spassky ise ABD'nin kendisini sabote etmek amacıyla müsabakanın oynandığı salona kimyasal maddeler ve gizli elektronik aygıtlar yerleştirdiği

⁵⁹ Daniel Johnson, *White King and Red Queen: How the Cold War Was Fought On The Chessboard*, Houghton Mifflin Company, Boston 2008, 130; John Eidinow-David Edmonds, *Bobby Fischer Goes to War*, Faber & Faber, London 2004, 22-23.

⁶⁰ Hans Böhm-Kees Jongkind, *Bobby Fischer: The Wandering King*, BT Batsford, London 2003, 33.

⁶¹ Bkz. Eidinow-Edmonds, *Bobby Fischer Goes to War*.

⁶² *Milliyet*, 14 Temmuz 1972, 9; *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1972, 8; *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1972, 7; *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1972, 8; *Milliyet*, 8 Ağustos 1972, 1-9; *Milliyet*, 10 Ağustos 1972, 3; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1972, 8; *Milliyet*, 12 Ağustos 1972, 9; *Milliyet*, 14 Ağustos 1972, 9; *Milliyet*, 15 Ağustos 1972, 3; *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1972, 8; *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1972, 8; *Milliyet*, 26 Ağustos 1972, 3; *Milliyet*, 31 Ağustos 1972, 1; *Milliyet*, 2 Eylül 1972, 1.

⁶³ Böhm-Jongkind, 34.

⁶⁴ *New York Times*, 15 Temmuz 1972, 22; *New York Times*, 21 Temmuz 1972, 32.

iddiasında bulunmuştur. Sonrasında Spassky'nin oturduğu sandalyenin röntgen filmi çekilmiş, ışık teknisyenleri ve kimya profesörleri tarafından salonda arama yapılmıştır. Arama sonucunda sabote edici herhangi bir unsura rastlanmamıştır.⁶⁵

Amerikan hükümeti ve halkı karşılaşmaya büyük ilgi göstermiştir. Bunda Amerikan basınının büyük etkisi olmuştur. Fischer, basında satrancı beysbol ve futbol statüsüne getirebilecek biri olarak lanse edilmiştir.⁶⁶ Ayrıca karşılaşmanın bitiminden sonra Beyaz Saray'a davet edilmiştir.⁶⁷ Ancak bu istek Fischer tarafından kabul edilmemiştir.

Fischer'ın dünya şampiyonu olması, Sovyetler'in ABD üzerindeki satranç hegemonyasının bitmesi olarak görülmüş ve ülke siyasi çevresinde büyük ilgiyle karşılanmıştır. Nitekim Fischer, ABD'ye dönmesinin ardından çeşitli siyasi organizasyonlara katılım göstermiş ve kamuoyunda bir "ikon" haline gelmiştir. 22 Eylül 1972 tarihinde New York Belediye Binası'nda gerçekleştirilen organizasyona katılan Fischer, yaptığı bir açıklamada "*Satrancın buradaki ön sayfaların hepsinde olacağını göreceğimi hiç düşünmemiştim ancak Pravda'da sadece bir paragrafta sınırlıydı. Sanırım bu benim hatam. Bu, sadece kimin kazandığıyla alakalı.*" şeklinde konuşmuştur. Ayrıca Fischer hakkında "*Sovyetler'le yüzleşmek için masaya oturup gömleğini kaybetmeyen*⁶⁸ *ilk Amerikan temsilcisi*" yorumu yapılmıştır.⁶⁹ Spassky'nin mağlubiyeti Sovyet medyasında oldukça az yer almıştır. "Izvestia" gazetesi, mağlubiyete spor sayfasının altında kısa bir TASS⁷⁰ raporunda yer verirken, Sovyetler genelindeki en nitelikli satranç dergisi "Shakhmaty v Soviet" ise sadece on dokuz paragraftan oluşan ve karşılaşmanın sonucunu içermeyen bir yazı yayımlamıştır.⁷¹

Elde edilen mağlubiyete rağmen Sovyet propaganda mekanizması işlevini sürdürmeye devam etmiş ve bu doğrultuda 1972'de Sovyet büyükustalarından Viktor Korchnoi, Mikhail Tal ve Mark Taimanov'un oynadığı "Grossmeyster" adında propagandist bir film yayınlanmıştır.⁷²

⁶⁵ *Milliyet*, 27 Ağustos 1972, 3.

⁶⁶ *New York Times*, 24 Temmuz 1971, 24.

⁶⁷ *New York Times*, 7 Ağustos 1972, 42.

⁶⁸ "Kötü bir bahis veya iddia sonucunda tüm parasını kaybetmeyen."

⁶⁹ *New York Times*, 23 Eylül 1972, 1.

⁷⁰ "Telegrafne Agentsva Sovyetskova Soyuzu (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı)"

⁷¹ Johnson, 197.

⁷² Johnson, 226.

Fischer'in 1972'de aldığı dünya şampiyonu unvanını kaybetmesi çok uzun sürmemiştir. Öyle ki 1975'te düzenlenecek dünya şampiyonluğu turnuvası için Dünya Satranç Federasyonu'ndan birtakım isteklerde bulunmuş, kabul edilmemesi üzerine turnuvaya katılmayı reddetmiştir. Bunun sonucunda, final karşılaşmasına çıkacak ismi belirlemek amacıyla Anatoly Karpov ve Victor Korchnoi arasında düzenlenen karşılaşmayı kazanan Karpov, yeni dünya şampiyonu ilan edilmiştir. Bu karşılaşmadan sonra, SSCB Satranç Federasyonu'nun tutumunu doğru bulmayan Korchnoi, bir yıl sonra Sovyetler'den iltica etmiştir.⁷³ Bu iltica, Sovyetler tarafından sosyalizmi zedeleyici bir hareket olarak algılanmış ve Korchnoi'nin bulunduğu turnuvalara katılmama kararı alınmıştır. Bu şekilde satranç organizatörlerine “Ya Korchnoi, ya Ruslar” mesajı verilmiştir. Ancak bu girişim, Korchnoi'nin “vatansız kişi” olması nedeniyle başarısız olmuştur. Süregelen yıllarda Korchnoi'nin Sovyet satranç büyükustalarına karşı aldığı bazı galibiyetler ve Batı basınında yer alan eleştirel ifadeleri Sovyet imajına daha çok zarar vermiştir. Buna karşılık Sovyetler, Korchnoi'yi itibarsızlaştırmak için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Uluslararası sporun ilkelerine ihanet etmekle suçlanmış ve ailesini geride bırakan ahlaksız bir karakter olarak adlandırılmıştır.⁷⁴ Devlet Spor Komitesi Satranç Müdürlüğü, Korchnoi'nin ifadelerini “iftira” olarak nitelendiren bir bildiri hazırlamış ve bazı Sovyet büyükustalarına imzalatmıştır. Kendi meslektaşları aleyhine hazırlanan bildiriye imzalamayı kabul eden büyükustaların bu hareketi, “konformist” bir hareket olarak yorumlanmıştır.⁷⁵ Korchnoi, ilticasından sonra 1978'de Karpov ile başka bir şampiyonluk karşılaşması oynamış ve bu karşılaşmayı da kaybetmiştir. Bu maç, kamuoyu tarafından “intikam maçı” olarak adlandırılmıştır.⁷⁶ Aynı yıl yayınlanan otobiyografisinde Korchnoi, bu süreçten “kader mücadelem” olarak bahsetmiştir.⁷⁷

⁷³ Michael Andrew Hudson, *Storming Fortresses: A Political History Of Chess In The Soviet Union, 1917-1948*, University of California Department of History, Degree of Doctor of Philosophy in History, Santa Cruz, 2013, 388.

⁷⁴ *New York Times*, 27 Eylül 1981, 32.

⁷⁵ Bildiriye imzalamayan büyükustalar “imzasızlar” olarak adlandırılmıştır: Mikhail Botvinnik, Boris Gulko, David Bronstein. Bkz. Boris Gulko-Vladimir Popov-Yuri Felshtinsky-Viktor Kortschnoi, *The KGB Plays Chess: The Soviet Secret Police and the Fight for the World Chess Crown*, Russell Enterprises Inc, Milford 2010.

⁷⁶ *New York Times*, 27 Eylül 1981, 32.

⁷⁷ Johnson, 246.

Rus gizli servisi KGB, “sosyalizm karşıtlığı paranoyası” etkisi altında Sovyetler ve diğer ülke topraklarında yoğun bir faaliyet içinde bulunmuştur. Boris Spassky ise Moskova’daki Fransız Büyükelçiliği’nde çalışan bir kadın ile arasında ilişki tespit edilmesi ve kadının 1917 Rus Devrimi’nden sonra Fransa’ya kaçan, burada anti-Sovyet örgütlerin faaliyetlerine katılan bir eski ordu generalinin torunu olması nedeniyle KGB’nin ajan ağının bir hedefi haline gelmiştir. Spassky’nin bu ilişkisi, KGB tarafından Merkez Komite’ye yazılan bir mektupta “utanç verici bir davranış” olarak değerlendirilmiştir. Bu olay, KGB’nin paranoyasını arttırmış ve Tigran Petrosian, Oleg Romanishin, Lev Polugaevsky, Alexander Roshal gibi Sovyet satranç dünyasının içinde bulunan isimlerin de bir hedef haline gelmesine olanak sağlamıştır. KGB, süreç içerisinde Spassky ile arkadaşlık kurduğu kadın arasındaki ilişkiyi birtakım psikolojik baskılar kurarak bitirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Bu süreç, Spassky’nin Sovyetler’e geri dönmek üzere Paris’e yerleşmesiyle sonuçlanmıştır. Spassky ve Korchnoi’nin ülkeyi terk etmesi, KGB’nin yenilgisi olarak algılanmıştır. Nitekim daha sonra Sovyetler genelinde Korchnoi’nin “hain” olduğu vurgulanan bir medya kampanyası başlatılmıştır.⁷⁸

Fischer’in dünya şampiyonu ünvanını kaybetmesinden Sovyetler’in devrilmesine kadar olan karşılaşmalardaki Sovyet üstünlüğü ile bu alandaki propaganda faaliyetleri sürdürülmüştür.

1984 Dünya Şampiyonası’ndaki tartışmalı final karşılaşması, Fischer ile popülerlik kazanan satrancın dünya basınında bir kez daha gündem haline gelmesine ortam yaratmıştır. Anatoly Karpov ve Garry Kasparov arasındaki karşılaşma, uzunluğu ve oyuncuların fiziki-mental yorgunlukları nedeniyle Dünya Satranç Federasyonu’nun aldığı kararla yarıda bırakılmıştır.⁷⁹ Böylece tarihte ilk defa bir dünya satranç şampiyonluğu karşılaşmasına sonuç elde edilemeden son verilmiştir. Ancak karşılaşmaya iki Sovyet vatandaşının çıkması, Sovyetler’in ABD üzerindeki satranç hegemonyasını korumuştur.

⁷⁸ Gulko-Popov-Felshtinsky-Kortschnoi, *The KGB Plays Chess: The Soviet Secret Police and the Fight for the World Chess Crown*.

⁷⁹ Bkz. Jan Timman, *The Longest Game: The Five Kasparov – Karpov Matches for the World Chess Championship*, New in Chess, Alkmaar 2019, 15-79.

Kamuoyu tarafından ilgiyle karşılanan satranç turnuvaları, Sovyetler'in devrilmesinden sonra da etkinliğini sürdürmüştür. Özellikle 1992'de Fischer ve Sovyetler'den Fransa'ya yerleşen Spassky arasında Yugoslavya'da gerçekleşen karşılaşma, politik açıdan da önem arz etmiştir. Nitekim ABD'nin sosyalizm ile arasında olan ideolojik uyuşmazlık Yugoslavya çevresinde de varlığını hissettirmiştir. Bosna Savaşı itibarıyla Birleşmiş Milletler (dolayısıyla ABD) tarafından Yugoslavya'ya uygulanan ambargo, bu karşılaşmanın gergin bir havada gerçekleşmesine neden olmuştur. Öyle ki, Fischer bu karşılaşmaya ABD'nin ambargo kararına karşı gelerek katılım göstermiştir.⁸⁰ Daha önce ABD tarafından "kahraman" olarak nitelendirilen Fischer hakkında karşılaşma sonrası tutuklama emri alınmıştır. Fischer, maruz kaldığı yaptırımların temel sebebinin Yahudiler ve Amerikan hükümeti hakkındaki görüşleri olduğunu savunup "*Amerikan hükümetinin tüm o yıllar boyunca sadece Yugoslavya'da satranç oynadığım için peşimde olduğuna inananlar, tek taraflı bir propaganda ile beyni yıkanan aptallardır.*" şeklinde açıklama yapmıştır.⁸¹

Satranç, ABD ile Sovyetler arasındaki teknolojik rekabeti de etkilemiştir. Profesyonel düzeyde satranç oynayan bir bilgisayar geliştirmedeki ilk adımlar her iki ülke tarafından 1960'larda başlamıştır. İlk olarak 1974'te düzenlenen Dünya Bilgisayar Satranç Şampiyonası'nı Sovyetler tarafından geliştirilen "Kaissa" adlı bilgisayar kazanmıştır. İlk şampiyona Sovyetler'in üstünlüğüyle tamamlanmasına rağmen, 1977 ve 1980 yıllarında düzenlenen şampiyonaları sırasıyla ABD tarafından geliştirilen "Chess 4.6" ve "Belle" adlı bilgisayarlar kazanmıştır. Böylece Sovyetler, uzay yarışında olduğu gibi başlattığı üstünlük mücadelesinde ABD'nin teknolojik gelişmeleri karşısında yetersiz kalarak bu alandaki liderliğini kaybetmiştir. Belle, kazandığı Dünya Bilgisayar Satranç Şampiyonası sonrası bir gösteri düzenlemek üzere eski dünya şampiyonu Mikhail Botvinnik tarafından Sovyetler'e davet edilmiş ancak Soğuk Savaş'ın kuşkucu atmosferinde Moskova'ya götürülürken havaalanındaki gümrük görevlileri tarafından ihracat yasasının ihlal edildiği gerekçesiyle

⁸⁰ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1992, 16; ABD Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi tarafından turnuvaya katılmaması gerektiği hususunda Bobby Fischer'a gönderilen mektup için bkz. Frank Brady, *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall - from America's Brightest Prodigy to the Edge of Madness*, Broadway Books, New York 2011, 243-244.

⁸¹ Gardar Sverrisson, *Bobby Fischer The Final Years: A Personal Memoir*, Uglu Publishing, Reykjavik 2019, 74

alıkonulmuştur.⁸² Bu aşamada Sovyetler'e hassas teknoloji akışını durdurmak isteyen ABD, bilgisayarın Sovyet ordusu için kullanılabileceğini düşünmüştür.⁸³ Dolayısıyla planlanan gösteri gerçekleştirilememiştir.

4. Bobby Fischer

Bobby Fischer, doğum adıyla Robert James Fischer, 9 Mart 1943 tarihinde ABD'de Yahudi bir anneden dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla Yahudi olarak kabul edilmiştir. Satranca olan ilgisi küçük yaşta fark edilen Fischer, katılım gösterdiği Brooklyn, Manhattan ve Hawthorne Satranç Kulüpleri sayesinde gelişimine katkı sağlamıştır. Kısa sürede gerçekleştirdiği başarılar, satranç dünyasının ilgisini çekmiş ve Soğuk Savaş atmosferinde Sovyetler'e davet edilmesine neden olmuştur. Davet amacına ulaşmasa da Fischer'ın kendisi için belirlediği hedeflere olanak sağlamış ve dünya şampiyonluğuna giden süreç bu şekilde başlamıştır.⁸⁴ 1972 Dünya Şampiyonası'na kadar olan süreç boyunca Fischer, ulaşılması güç bir profil sergilemiştir. Öyle ki, birçok turnuvaya katılım göstermesi nedeniyle seyahate fazla zaman harcamış ve ABD'de olduğu süre boyunca ise kendisini evine hapsetmiştir.⁸⁵

Fischer, satranç temelinde kendi kişisel gelişimini hızlandırmak ve dünyanın en iyisi konumunda bulunan Sovyet satrancını anlamlandırmak için Sovyet menşeli birçok eseri incelemiştir. "Soviet School of Chess" ve "Questions of Modern Chess Theory", bu eserlerden en önemlileridir. Satranç dünyasına yenilikçi bir bakış açısıyla yaklaşan bu eserlerin en büyük ortak özelliği, Sovyetler'in sosyalist kültürel gelişiminin mantıksal bir sonucu olarak dünya satrancının zirvesine yükselişini vurgulayarak propagandist bir yaklaşım sergilemesi olmuştur.⁸⁶

Fischer, dünya şampiyonluğuna kadar olan dönemde katıldığı uluslararası turnuvalarda Sovyetler'in hileye başvurduğunu savunmuştur. Çuraçao'da düzenlenen 1962 Dünya Şampiyonası Adaylar Turnuvası'nda Sovyet yarışmacıların diğer adayları manipüle ettiğini belirten Fischer, bu konuda "Sports Illustrated" dergisine yazdığı makalede "*Bir oyuncunun devam etmekte olan bir oyun sırasında oyunu tartışması,*

⁸² <https://spectrum.ieee.org/0519pastforward>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

⁸³ <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1982/06/07/us-blocks-shipment-of-chess-playing-computer-to-soviet-union/42d5a437-c5fc-4b60-b9b0-b9d17a5f81f5/>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

⁸⁴ Frank Brady, *Bobby Fischer: Profile of a Prodigy*, Dover Publications, New York 1989, 2-19.

⁸⁵ Brady, *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall - from America's Brightest Prodigy to the Edge of Madness*, 255.

⁸⁶ Brady, 126-127.

oyun hakkında başka bir oyuncuyla veya herhangi biriyle konuşması kesinlikle kurallara aykırıdır. Satranç kitaplarını okuyabilecek kadar Rusça çalıştım ve ne söylediklerini kolaylıkla anlayabiliyorum. ...Rusçam mükemmel değil ama inanın bana hava durumu hakkında konuşmuyorlardı.” şeklinde açıklama yapmıştır.⁸⁷ Viktor Korchnoi, daha sonra yaptığı bir röportajda Fischer’ı desteklemiş ve manipülasyonun aynı zamanda kendisine karşı da uygulandığını söylemiştir.⁸⁸ Fischer, süregelen yıllarda Sovyet satrancını eleştirmeye devam etmiş ve “*Onlar satrancı sıkıcı ülkelerindeki sıkıcı maçlarıyla ve sıkıcı oyun yöntemleriyle öldürdüler*” yorumunu yapmıştır.⁸⁹

Bobby Fischer’ın annesi Regina Fischer, hayatı boyunca sosyal adalet ve barış konularında aktivist bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle, Soğuk Savaş’ın depresif atmosferinde Amerikan hükümeti tarafından yakın takibe alınmıştır. Bobby Fischer hayata gelmeden önce, Ekim 1942’de FBI gözetimi altına alınan Regina Fischer, Sovyetler’de üst düzey bilimsel eğitim alması, çeşitli komünist oluşumlarla ilişkisi olması nedeniyle kendisine Amerikan hükümeti tarafından şüpheli bir tutumla yaklaşmıştır. Nitekim FBI, kendisi hakkında 994 sayfadan oluşan bir dosya hazırlamıştır. Bu bağlamda kendisinin Sovyet casusu olup olmadığını tespit etmek amacıyla birçok kişiyle görüşülmüş ve hakkında kişilik özellikleri, aile ve meslek ilişkileri, zihinsel sağlığı dahil olmak üzere birçok rapor hazırlanmıştır.⁹⁰

Fischer, dünya şampiyonu olmasından 1992’de Yugoslavya’da Spassky ile olan gayri resmi karşılaşmaya kadar herhangi bir karşılaşmaya katılım göstermemiştir.⁹¹ Daha sonra ambargo kararına uymaması nedeniyle ABD’nin aldığı tutuklama kararı yüzünden kaçak hayatı yaşamıştır. Bu süreçte Macaristan ve Filipinler’de yaptığı çeşitli radyo yayınlarında anti-semitik ve anti-Amerikan tutumunu açıkça belli etmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye yönelik terör saldırılarına “*Bu harika bir haber. Amerikan rüyasını bitirmenin vakti geldi. Bir*

⁸⁷ sportsillustrated.cnn.com/vault/article/magazine/MAG1074080/, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

⁸⁸ Viktor Korchnoi’nin bu konu hakkındaki röportajı için bkz. Böhm-Jongkind, 36-38.

⁸⁹ Johnson, 199.

⁹⁰ Joseph G. Ponterotto, *A Psychobiography Of Bobby Fischer: Understanding the Genius, Mystery, And Psychological Decline Of A World Chess Champion*, Charles C Thomas Publisher, Springfield 2012, 33-39

⁹¹ Bobby Fischer’ın karşılaşmalarının incelemeleri için bkz. Andrew Soltis, *Bobby Fischer Rediscovered*, BT Batsford, London 2003; Karsten Müller, *Bobby Fischer: The Career and Complete Games of the American World Chess Champion*, Russell Enterprises Inc, Milford 2009.

kerede ve herkes için! İşte bu, ABD bile olsanız, 'ne ekersen onu biçersin' lafının doğruluğunu gösteriyor. ...ABD ve İsrail yıllardır Filistinlileri katlediyorlar. Şimdi bu ABD'ye geri dönüyor. ...ABD, yalanlara ve hırsızlığa dayanmaktadır. ABD için yaptıklarına bir bakın. ABD bir Amerikan futbolu, beysbol imajına sahip bir ülkeydi, kimse entelektüel bir ülke olarak düşünmüyordu. Ben tüm bunları tersine çevirdim değil mi? Onların işine yarıyordum çünkü o dönem Soğuk Savaş vardı. Şimdi olmadığı için işlerine yaramıyorum. Yaptığım her şeyi silmek istiyorlar. Amaçları beni hapse atmak.” şeklinde yorum yapmıştır.⁹² Bu radyo yayını sonrası kaçak hayatını sürdüren Fischer, Amerikan ve Yahudilik aleyhtarı yayınlarını da sürdürmüştür.

Fischer, 13 Temmuz 2004 tarihinde Japonya'dan Filipinler'e geçmeye çalışırken pasaportunun geçersiz olması nedeniyle Japon yetkililer tarafından tutuklanmış ve dokuz aylık bir gözaltı süreci yaşamıştır. Bu süreç içerisinde Fischer'ın ABD'ye iade edilmemesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fischer, Tokyo'daki ABD Büyükelçiliği'ne ve ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'a vatandaşlıktan çıkarılmasının onaylaması için birtakım mektuplar yazmış ancak bu mektuplara yanıt alamamıştır.⁹³ Özellikle Japonya Satranç Derneği Başkanı Miyoko Watai'nin Fischer ile nişanlanması, kamuoyu tarafından sınır dışı işlemlerini etkilemeye yönelik bir girişim olarak yorumlanmıştır. Buna rağmen Watai, bu iddiaları reddetmiştir. Aynı zamanda Almanya başta olmak üzere diğer ülkelere⁹⁴ sığınma başvurusu yapılmıştır.⁹⁵ Bu başvurulara 1972'deki şampiyonluk mücadelesinin gerçekleştiği İzlanda olumlu yanıt vermiştir. Böylece İzlanda'ya gönderilen Fischer, 2005 yılında bu ülkenin vatandaşlığına geçmiştir. Fischer'ın İzlanda'da bulunan hayran ve destekçileri bu süreçte oldukça işlevsel olmuştur. Ancak Amerikan ve Yahudi aleyhtarı söylemleri süren Fischer, zamanla çevresinde bulunan destekçilerinin birçoğuna yabancılaşmıştır.

İzlanda vatandaşlığına geçtikten sonra durgun bir yaşam süren Fischer, 17 Ocak 2008 tarihinde böbrek yetmezliği sebebiyle hayatını kaybetmiştir.⁹⁶ Böylece

⁹² Renzo Verwer, *Bobby Fischer for Beginners: The Most Famous Chess Player Explained*, New In Chess, Alkmaar 2014, 64-65; Ayrıca tüm röportajın ses kaydı için bkz. http://fischer-interviews9.tripod.com/sounds/fl9_1.mp3, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

⁹³ Brady, *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall - from America's Brightest Prodigy to the Edge of Madness*, 412-414.

⁹⁴ Küba, Kuzey Kore, Libya, İran, Venezuela, İsviçre, Karadağ, Filipinler, İzlanda.

⁹⁵ Böhm-Jongkind, 153-156.

⁹⁶ Ponterotto, 146.

Soğuk Savaş döneminde “kahraman” olarak anılan Fischer, ırkçı ve ayrıştırıcı söylemleri nedeniyle son yıllarını İzlanda vatandaşı olarak geçirmiş, sansasyonel hayatı birçok araştırma ve makaleye konu edilmiştir.

Sonuç

Soğuk Savaş, Avrupa ve dünya için 20. yüzyıl tarihinin belirleyici bir dönemidir. Bu dönem, iki kutuplu dünya düzenine ve iki farklı ideolojik blok haline gelen Doğu ve Batı'nın mücadelesine sahne olmuştur. Avrupa, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölünmüş, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler ise iki süper güç olarak birbirlerinin insan hakları, yaşam tarzları, özgürlükleri hakkındaki felsefelerine karşı çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın önemi, milyonlarca insanın hayatında kalıcı bir iz bırakması ve bugünün siyasi olaylarında hala etkisini hissettirmesi açısından yadsınamaz konumdadır.

ABD ve Sovyetler arasındaki rekabette, uygulanan propaganda faaliyetleri ile kışkırtıcı bir politika izlenmiş ve buna bağlı olarak her iki ülkenin birbirine üstünlük kurması gereksinimi ortaya çıkmıştır. Siyasi, politik, askeri unsurlara ağırlık veren propaganda faaliyetleri, aynı zamanda bilimsel, teknolojik, sportif ve kültürel rekabete de yer vermiştir. Bu alanlarda elde edilen başarılar, sosyalizm ve kapitalizm ile bağdaştırılarak ideolojik bir temele yansıtılıp kamuoyuna sunulmuştur.

ABD ve Sovyetler, bu dönemde kendileriyle özdeşleştirilen sportif faaliyetlere yönelmiş ve bu alandaki başarılarını kitle iletişim araçlarını kullanarak yüceltmıştır. ABD, beysbol ve Amerikan futbolu gibi sporlarda farkındalık yaratırken, Sovyetler ise bale, buz hokeyi, satranç alanlarında başarısını sürdürmüştür. Böylece bu spor dalları her iki ülke için de “ulusal” bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Sovyetler, sportif alandaki çalışmalara yoğun ilgi göstermiş ve farklı spor dallarını kooperatifleştirerek sporcuların gelişimine katkı sağlamayı amaçlamıştır. Örneğin, buz hokeyi takımı “Kızıl Ordu”nun eğitiminde, düşünsel ve taktiksel niteliklerin geliştirilmesi amacıyla Anatoly Karpov gibi satranç ustalarından yararlanılmıştır.⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurumsal bir nitelik kazanan Satranç Dünya Şampiyonaları, sürekli Sovyetler hegemonyası altında geçmiştir. Nitekim 1972'ye kadar olan satranç şampiyonalarının hepsini Sovyet vatandaşları kazanmıştır. Böylece

⁹⁷ Gabe Polsky (yön.), Gabe Polsky-Jerry Weintraub-Liam Satre Meloy (yap.), *Red Army*, Sony Pictures Classics, 2014.

Sovyetler, satrancı kullanarak ABD karşısında kültürel ve sportif üstünlüğünü kanıtlayma gayreti içine girmiştir.

Bobby Fischer'in üst üste elde ettiği bireysel başarılar, 1972 Dünya Satranç Şampiyonası'na giden süreçte yıldızlaşmasına ve Sovyetler'in bu alandaki üstünlüğünün sona erebileceği düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur. 1971'de Buenos Aires'te düzenlenen Adaylar Finali'ni Fischer'in kazanması ve dünya finalinde Boris Spassky'nin rakibi olması, kamuoyunun satranca olan ilgisini arttırmıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın sportif ve kültürel rekabet ortamında bir dönüm noktası olarak görülmeye başlanan satranç, Bobby Fischer ile yeni bir ivme kazanmıştır.

İzlanda'nın Reykjavik şehrinde düzenlenen dünya şampiyonası, Bobby Fischer'in galibiyeti ile sonlanmıştır. "Soğuk Savaş'ın üstün sanat eseri" olarak adlandırılan bu karşılaşma⁹⁸, ABD tarafından Sovyetler aleyhine propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Öyle ki bu galibiyet, Sovyetler'e karşı elde edilen politik bir zafer olarak lanse edilmiştir. Sovyetler'deki muhalif kesim bile Fischer'in zaferini ülke sisteminin çöküşü için bir metafor olarak görmüştür.⁹⁹

Sovyetler genelinde satranç oynamanın "ulusal bir politika" ve halkın her kesimin dahil olduğu kültürel bir aktivite haline geldiği¹⁰⁰ düşünüldüğünde ülke genelinde yarattığı etkinin büyük olacağı tahmin edilmiştir. Bu etkinin kamuoyunda yayılmasını engellemek için Sovyet medya araçlarında mümkün olduğunca kısıtlı bir bilgi verme süreci yaşanmıştır. Bu işleyiş göz önüne alındığında Sovyet medyasının süreç değil sonuç odaklı olduğu ve propagandist bir politika izlediği anlam kazanabilir.

Karşılaşmanın üzerinde toplanan ilginin sebebi, siyasi ve politik faaliyetlerin iyimser bir nitelik kazandığı Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminde gerçekleşmesi olarak gösterilebilir. Nitekim kültürel ve sportif faaliyetler, politika ile kıyaslandığında daha birleştirici ve evrensel bir yapıdadır. Satranç ise bu dönemde kazandığı evrensel ilgi sebebiyle ABD ve Sovyetler tarafından ideolojik üstünlüğün kanıtlanmasında aracı olarak görülmüş olabilir.

⁹⁸ Johnson, 163.

⁹⁹ Garry Alan Fine-Harvey Young, "Still Thrills: The Drama Of Chess, *The Drama Review*, C. 58, S. 2, 2014, 93.

¹⁰⁰ Brady, *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall - from America's Brightest Prodigy to the Edge of Madness*, 54.

Fischer'in 1975'te düzenlenen Dünya Satranç Şampiyonası'na katılmaması sonucu Anatoly Karpov'un dünya şampiyonu ilan edilmesiyle başlayan yeni süreç, Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Sovyet üstünlüğünde geçmiştir. Ancak bu üstünlük, yumuşama döneminin ikili ilişkileri geliştirmesi ve medyanın ilgisini azaltması nedeniyle kamuoyunda eskisi kadar etkili olamamıştır.

Soğuk Savaş'ın karamsar atmosferi, halkın büyük bir kesimini psikolojik ve sosyal bakımdan etkilemiştir. ABD ve Sovyetler arasındaki gerginliğin en çok hissedildiği dönemde yetişen Fischer, dolayısıyla bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Annesi Regina Fischer çevresinde gelişen olaylar, FBI ve KGB'nin faaliyetleri, İsrail'in kuruluşunu izleyen süreç, kendisinin siyasi düşüncesinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. "Philadelphia Inquirer" gazetesi, FBI belgelerine dayanarak yayımladığı bir haberde Bobby Fischer'in FBI tarafından 30 yıl boyunca izlendiğini iddia etmiştir.¹⁰¹ Soğuk Savaş atmosferinde yaşadığı çocukluk ve satranç hayatı göz önüne alındığında Bobby Fischer'in erken yaşta geliştirdiği ve 1972 Dünya Şampiyonası'nı kazanmasıyla dışa vurduğu Yahudi ve Amerikan aleyhtarı tutumun sebebi kavranabilir.

Bir "satranç" oyununa benzetilen Soğuk Savaş, satrancın üstünlük kurmak amacıyla kullanılmasıyla nesnel bir anlam kazanmıştır. Satranç gibi bir oyunun, politik nitelik kazanması Soğuk Savaş rekabet ortamının ne denli büyük bir alanı kapsadığına örnek olarak gösterilebilir. Bobby Fischer ve Boris Spassky çevresinde gelişen sürecin iki ülke arasında tamamıyla "soğuk" bir savaş yaratması, üstünlük kurma mücadelesinde her türlü fırsatın değerlendirildiğini gözler önüne sermektedir.

Soğuk Savaş sürecinin rekabet ortamında iki ülke arasındaki propaganda faaliyetleri, konu alanı bakımından çeşitlilik göstermektedir. Her bir konunun odak noktası yapılarak derin bir incelemeye tabi tutulması, Soğuk Savaş döneminde oluşturulmaya çalışılan "ben daha üstünüm" algısının kavranmasına daha iyi katkı sunacaktır.

Kaynakça

A. Kitaplar

Acar, Cemal, *Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, AS-TEK Yayınları, Ankara 1991.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.

¹⁰¹ *Milliyet*, 19 Kasım 2002, 3.

Böhm, Hans – Jongkind, Kees, *Bobby Fischer: The Wandering King*, BT Batsford, London 2003.

Brady, Frank, *Bobby Fischer: Profile of a Prodigy*, Dover Publications, New York 1989.

Brady, Frank, *Endgame: Bobby Fischer's Remarkable Rise and Fall - from America's Brightest Prodigy to the Edge of Madness*, Broadway Books, New York 2011.

Cohen, Warren I., *America in the Age of Soviet Power (1945-1991)*, Cambridge University Press, New York 1995.

Eidinow, John – Edmons, David, *Bobby Fischer Goes to War*, Faber & Faber, London 2004.

Gulko, Boris – Popov, Vladimir – Felshtinsky, Yuri – Kortschnoi, Viktor, *The KGB Plays Chess: The Soviet Secret Police and the Fight for the World Chess Crown*, Russell Enterprises Inc, Milford 2010.

Holloway, David, "Nuclear Weapons and the Escalation of the Cold War, 1945-1962", *The Cambridge History of the Cold War*, C. 1, ed. Odd Arne Westad-Melvin Leffler, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Johnson, Daniel, *White King and Red Queen: How the Cold War Was Fought On The Chessboard*, Houghton Mifflin Company, Boston 2008.

Kingleberger, Charles P., *Marshall Plan Days*, Allen&Unwin, Boston 1987.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.

Kurt, Mustafa Cankurt, "Soğuk Savaş Döneminde Propaganda", *İletişim ve Propaganda*, ed. Mustafa Karaca-Caner Çakı, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2018, ss. 227-252.

Maurous, Andre – Aragon, Louis, *Amerika-Rusya (1917-1960), Paralel Tarih ve Görüşmeler*, çev. Galip Üstün, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul 1966.

Millar, Thomas B., *The East-West Strategic Balance*, George Allen & Unwin, London 1981.

Müller, Karsten, *Bobby Fischer: The Career and Complete Games of the American World Chess Champion*, Russell Enterprises Inc, Milford 2009.

Oğuz, Orhan, *Marshall Planı*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1996.

Parry-Giles, Shawn J., *The Rhetorical Presidency, Propaganda, and the Cold War, 1945-1955*, Praeger Publishers, Westport 2002.

Ponteretto, Joseph G., *A Psychobiography Of Bobby Fischer: Understanding the Genius, Mystery, And Psychological Decline Of A World Chess Champion*, Charles C Thomas Publisher, Springfield 2012.

Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1979.

Sarınay, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997.

Soltis, Andrew, *Bobby Fischer Rediscovered*, BT Batsford, London 2003.

Sverrisson, Gardar, *Bobby Fischer The Final Years: A Personal Memoir*, Ugly Publishing, Reykjavik 2019.

Timman, Jan, *The Longest Game: The Five Kasparov – Karpov Matches for the World Chess Championship*, New in Chess, Alkmaar 2019.

Truman, Harry S., *Strictly Personal and Confidential, The Letters Harry Truman Never Mailed*, ed. Monte M. Poen, University of Missouri Press, Missouri 1999.

Verwer, Renzo, *Bobby Fischer for Beginners: The Most Famous Chess Player Explained*, New In Chess, Alkmaar 2014.

Vigevano, Guido, *The Bomb and European Security*, C. Hurts & Company, London 1983.

Zubok, Vladislav M., "Stalin and the Nuclear Age", *Cold War Statesman Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy Since 1945*, ed. John Lewis Gaddis-Philip H. Gordon-Ernest R. May-Jonathan Rosenberg, Oxford University Press, Oxford 1999, ss. 39-61.

B. Makaleler

Aras, Harun, "Soğuk Savaş Döneminden Günümüze Rusya'nın Nükleer Faaliyetleri ve Politikaları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2019, ss 14-23.

Ataöv, Türkkaya, "Marshall Planı'ndan NATO'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S.3, 1968, ss. 275-310.

Bespeka, Vadym, "USA propaganda in Cold War period: formation of the image of enemy in face of the USSR", *SKHID*, S. 6 (164), 2019, ss. 44-52.

Birol, Ali Fuat, "Estetik, İktidar ve Uluslararası İlişkiler", *Mukaddime*, C. 10, S. 1, 2019, ss. 321-334.

Brown, Trevor, "The American and Soviet Cold War Space Programs", *Comparative Strategy*, C. 30, S. 2, 2011, ss. 177-185.

Denk, Erdem, "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 3, 2011, ss. 93-136.

Erhan, Çağrı, Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1, 1996, ss. 275-287.

Erkan, Ayça Ülker, "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, 2010, ss. 183-194.

Fedorov, Alexander, "The Western World in the Soviet cinema during the Cold War", *Propaganda in the World and Local Conflicts*, C. 2, S. 2, 2014, ss. 109-139.

Fine, Garry Alan – Young, Harvey, "Still Thrills: The Drama Of Chess", *The Drama Review*, C. 58, S. 2, 2014, ss. 87-98.

Günek, Abdulsamet, "Amerikan Kamu Diplomasisinin Üç Evresi: Propaganda, Geleneksel Kamu Diplomasisi ve Stratejik İletişim", *The Journal of Social Sciences*, C. 2, S. 3, 2018, ss. 54-71.

İnceoğlu, Çağrı, "Sovyet Propaganda Animasyonlarında Batı ve Batılı İmgesi", *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, S. 19, 2013, ss. 23-40.

Karaosmanoğlu, Ali L., "NATO'nun Dönüşümü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 10, S. 14, 2014, ss. 3-38.

Kindleberger, Charles P., "The Marshall Plan and the Cold War", *International Journal*, C. 23, S. 3, 1968, ss. 369-382.

Koman, Rita G., "Man on the moon: The U.S. Space Program as a Cold War Maneuver", *OAH Magazine of History*, C. 8, S. 2, 1994, ss. 42-50.

Kunz, Diane B., "The Marshall Plan reconsidered: a complex of motives", *Foreign Affairs*, C. 76, S. 3, 1997, ss. 162-170.

McLellan, Richard, "Cold War Chess", *Prairie Schooner*, C. 35, S. 2, 1961, ss. 177-179.

Moul, Charles C. – Nye, John V.C., "Did the Soviets collude? A statistical analysis of championship chess 1940-1978", *Journal of Economic Behaviour & Organization*, S. 70, 2009, ss. 10-21.

Nietzel, Benno, "Propaganda, psychological warfare and communication research in the USA and the Soviet Union during the Cold War", *History of the Human Sciences*, C. 29, S. 4-5, 2016, ss. 59-76.

Opie, Redvers, "Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi", çev. Cemal Mihçioğlu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 1953, ss. 85-110.

Özçağlayan, Mehmet – Apak, Dilhan, "Soğuk Savaş Yıllarında Algı Yönetimi, Haber ve Propaganda İlişkisi", *Marmara İletişim Dergisi*, C. 28, 2017, ss. 107-130.

Öztürk, Gülcennet, "Bir propaganda aracı olarak radyo", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2017, ss. 157-164.

Shaw, Tony, "Martrys, miracles, and Martians: Religion and cold war cinematic propaganda in 1950's", *Journal of Cold War Studies*, C. 4, S. 2, 2002, ss. 3-22.

Suvla, Refii Şükrü, "Türkiye ve Marshall Planı I", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 10, S. 1-4, Ocak 1949, ss. 145-165.

Şahan, Süleyman, "Sovyetler Birliği'nde Batı Blok'unun Radyo Yayınlarının Karikatürler Üzerinden Eleştirisi", *TRT Akademi*, C. 5, S. 9, 2020, ss. 270-291.

Tamer Torun, Aytül – Koçak Oksev, Birgül, "Soğuk Savaş Yıllarında ABD İletişim Araştırmaları: Türkiye'de Radyo Dinleme Raporunun Analizi", *TRT Akademi*, C. 5, S. 9, 2020, ss. 162-181.

Waltz, Kenneth N., "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, C. 84, S. 3, 1990, ss. 730-745.

Washburn, John N., "Sport as a Soviet Tool", *Foreign Affairs*, C. 34, S. 3, 1956, ss. 490-499.

Whitton, John B., "Cold war propaganda", *American Journal of International Law*, C. 45, S. 1, 1951, ss. 151-513.

Yaman, Ahmet Emin, “Kore Savaşı’nın Türk Kamuoyuna Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 10, S. 37-38, 2005, ss. 231-245.

Yıldırım, Emek, “Sovyetler Birliği’nde Propaganda ve Proleter Hegemonik İdeolojinin Kurulumu Üzerine”, *Doğu-Batı Dergisi*, S. 16, 2014, ss. 271-293.

C. Tezler

Hays, Peter L., *Struggling Towards Space Doctrine: U.S. Military Space Plans, Programs, And Perspectives During The Cold War*, Tufts University The Fletcher School of Law and Diplomacy, Degree of Doctor of Philosophy in International Relations, Massachusetts 1994.

Hudson, Michael Andrew, *Storming Fortresses: A Political History Of Chess In The Soviet Union, 1917-1948*, University of California Department of History, Degree of Doctor of Philosophy in History, Santa Cruz 2013.

Rockwell, Treavor Sean, *Space Propaganda “For All Mankind”: Soviet and American Responses to the Cold War, 1957-1977*, University of Alberta Department of History and Classics, Degree of Doctor of Philosophy in History, Alberta 2012.

D. İnternet Kaynakları

http://fischer-interviews9.tripod.com/sounds/fl9_1.mp3, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

<https://spectrum.ieee.org/0519pastforward>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

<http://sportsillustrated.cnn.com/vault/article/magazine/MAG1074080/>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/11/111129_svetlana_stalinsdaughter, Erişim tarihi: 27 Nisan 2020.

<https://www.chess.com/article/view/usa-ussr>, Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020.

<http://www.scientificamerican.com/article/apollo-moon-khrushchev/>, Erişim: 24 Nisan 2020.

<http://www.theguardian.com/artanddesign/shortcuts/2016/jan/24/racial-harmony-in-a-marxist-utopia-how-the-soviet-union-capitalised-on-us-discrimination-in-pictures>, Erişim tarihi: 30 Nisan 2020.

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1982/06/07/us-blocks-shipment-of-chess-playing-computer-to-soviet-union/42d5a437-c5fc-4b60-b9b0-b9d17a5f81f5/>, Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020.

yevgeniyfiks.com/section/408212-The-Wayland-Rudd-Collection-2014.html, Erişim tarihi: 30 Nisan 2020.

E. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

New York Times

F. Belgeseller

Polsky, Gabe (yön.), Polsky, Gabe – Weintraub, Jerry – Meloy, Liam Satre (yap.), *Red Army*, Sony Pictures Classics, 2014.